

James G. McCargar

A SZABAD EURÓPA BIZOTTSÁG ÉS A MAGYAR EMIGRÁNSOK 1956-BAN

Nem kérem Önöket arra, hogy engem is „új levéltári forrásnak” tekintsenek. Mivel „új”-nak nem mondhatom magam, kénytelenek lesznek egyszerűen „forrásként” elfogadni. Bár még archívum-má is válhatok, ha életem elég hosszúra nyúlik.

Mai előadásom címe: Politika és politikusok, aminek az „Egy kívülálló szemszögéből” alcímet kellett volna adnom. Az előadásomban tárgyalandó politikusok közül 1956-ban kevesen voltak Magyarországon, mégis mindannyian szerepet játszottak az év eseményeiben és azok utóéletében.

Máig szokás szinte kizárólag a Szabad Európa Rádióval kapcsolatba hozni az 1956-os magyar forradalmat. Holott bármennyire kézenfekvő is a kapcsolatkeresés, az nem felel meg az akkori viszonyoknak. A SZER egészen 1972-ig a Szabad Európa Bizottság (Free Europe Committee, Inc.) kiegészítő részlegeként működött. A Politikai Egyeztető Hivatal munkatársaként nem avat- tak be a bizottság felállításának minden részletébe. A hivatalt az a Frank G. Wisner vezette, aki egyben az akkori Szabad Európáért Nemzeti Bizottság Rt. (National Committee for Free Europe, Inc.) megszervezőjének is számított.

Noha a bizottság létrehozásának ötlete többekben is felmerült, felállítását végülis George Kennan és a Külügyminisztérium Politikai Tervezőcsoportjának (Policy Planning Staff) szorgalmazására hozták tető alá. Ez az igazság, még ha Kennan nagykövet az elkövetkezendő évek során egyre inkább eltávolodott is a kérdésben elfoglalt eredeti álláspontjától. Az elképzelés megvalósí- tását kezdetben több politikai változás siettette. A brit kormány, amely a második világháború alatt még befogadta a náci Németország terjeszkedése miatt 1939–1940 után száműzetésbe kény- szerült kormányokat, a háború után le kellett, hogy mondjon a hasonló szerepvállalásról, miköz- ben az új nemzetközi erőviszonyok alapján az Egyesült Államok vált a Nyugat vezető hatalmává. Továbbá a Szovjetunió a közép- és kelet-európai térség államait hadiereje és politikai befolyása segítségével a szovjet birodalom csatlósaivá tette.

Ez utóbbi esemény következtében a térség német és szovjet megszállással szembe forduló poli- tikusainak menekültáradata zúdult az Egyesült Államokra. Az amerikai külügyminisztérium nem volt felkészülve ilyen mértékű bevándorlási hullámra. Nem volt abban a helyzetben, hogy a szük- séges időt szentelhette volna a volt államfőfiakra, akikkel az amerikai kormányzat korábban szívélyes és barátságos viszonyt tartott fenn, és nem rendelkezett a szükséges anyagi forrásokkal sem, amivel politikai tevékenységüket támogathatta volna. Így jött aztán létre a Szabad Európáért Nemzeti Bizottság Rt., amit 1949-ben jegyezték be New York államban.

A Frank G. Wisner irányítása alatt működő Politikai Egyeztető Hivatal volt az az amerikai kormányzati szerv, ami a létrehozásán bábáskodott. A Politikai Egyeztető Hivatal akkoriban szigorúan titkos keretek között működött. Csak 1948-ban hozták létre, s attól kezdve a Nemzet- biztonsági Tanács 10/2-es utasításával összhangban működött (ez az Amerikai Egyesült Államok kormányát titkos hadműveletekre is felhatalmazta). Az irodát politikailag nem a CIA-nek, hanem a Külügyminisztérium Politikai Tervezőcsoportjának, valamint szükség esetén a hadsereg vezér- karának rendelték alá. A Politikai Hivatal önállósága 1951-ig tartott, amikor is Walter Bedell

Smith tábornok, a Központi Hírszerzés akkori igazgatója, a CIA-t alaposan átszervezte későbbi utóda, Allen Dulles aktív részvételével. Wisnert ekkor a CIA operációs igazgatóhelyettesévé nevezték ki.¹

Az alapító okirat az alábbiakban határozta meg a bizottság céljait: támogatnunk kell, hogy „a kelet-európai országokból az Egyesült Államokba menekült nem fasiszta és nem kommunista politikusok az itteni kényszerszertartózkodásuk alatt hasznos tevékenységgel tarthassák el magukat...”, elő kell segíteni, hogy „más országokban élő honfitársaikkal kapcsolatot tarthassanak, és az egyéni és nemzeti szabadságba vetett hitüket megőrizték”, és „olyan eszközöket kell hozzáférhetővé tenni számukra, amelyekkel ezek a politikai vezetők is hozzájárulhatnak a jogállamiság ügyéhez”. Azaz a politikai tevékenység elsőbbséget élvezett.

A célokban foglaltak elérését először a bizottság Nemzeti Tanácsok Osztályára bízták. Ez közvetlen kapcsolatban állt az egyes nemzeti tanácsokkal (vagy bizottságokkal), amelyeket – sűrűdásuktól sem mentesen – a lengyelek, csehszlovákok, magyarok, bolgárok, románok, albánok, litvánok, lettek és észtek választották. Az utóbbi három nemzet elismert diplomáciai képviselőket is működtetett Nagy-Britanniában, Franciaországban és az Egyesült Államokban.

Az igazság kedvéért én, aki a Szabad Európáért Nemzeti Bizottság első egyezményét tárgyaltam a nemzeti tanácsokkal, ma már kijelenthetem, hogy általában a magyarok körében érezhetően kevesebb ellentét merült fel, mint a többi nemzet képviselői között, a baltiák kivételével.² 1956 elején a Nemzeti Tanácsok Osztályát hasztalan tiltakozásom ellenére átkeresztelték a Szabad Európa Emigránisaival Tartott Kapcsolatok Osztályává (Free Europe Exile Relations). Részlegünk politikai, szociális és kulturális tevékenységeibe kezdett Európában. Engem, párizsi székhellyel az Európai Térség igazgatójává neveztek ki. Irodáink működtek Münchenben és Bécsben is.

A Szabad Európáért Nemzeti Bizottság egyéb tevékenységeinek köre gyors ütemben bővült. Az 1951-ben induló Szabad Európa Rádió szülőatyjának Frank Altschult, a SZENB kuratóriumi tagját tartják – ebben a kuratóriumban Dwight Eisenhower, Allen Dulles és sok más akkori híresség is helyett foglalt –, bár állítólag a szovjet csatlós államokba sugárzandó rádióadás ötlete akkor már régóta a levegőben lógott. A második világháború emléke még sokunkban ott kísértett. A BBC nagyszerű helytállása ebben a háborúban mélyen emlékeztetünkbe vésődött. Ennek ellenére némi igazuk van azoknak is, akik azt állítják, hogy a SZER-t a RIAS mintájára szervezték meg. A RIAS, azaz a Berlieni Amerikai Zóna Rádiójának (Radio in the American Sector of Berlin) adása természetesen Kelet-Németországban is fogható volt.

Távol áll tőlem azt állítani, hogy a nemzeti tanácsoknak vagy akár az emigránsokkal foglalkozó osztálynak a SZER-hez fogható kelet-európai befolyása lett volna. A nemzeti tanácsok és az osztály legtevékenyebb korszakukban, az ötvenes években azonban Nyugaton jóval nagyobb befolyásra tettek szert, mint a SZER.

A Szabad Európának a fentiekén kívül még több részlege működött: a Közép-Európai Kutató Központ az Indiana Universityn tanító Robert Byrne professzor irányítása alatt, a Szabad Európa Sajtója, egy jogi központ a Library of Congressben, és a strasbourg-i Szabad Európa Egyetem. Az utóbbit Adolf Berle, egy másik kuratóriumi tag javaslatára hozták létre. Egy kitűnő, magyar származású tudós, John Pelenyi vezette. Az egyetem 1956 novembere után megfelelő elhelyezést biztosított azok számára, akik a Nyugatra menekült magyarok közül egyetemi tanulmányaikat szerették volna elkezdni vagy folytatni.

Tisztáznunk kell azonban egy fontos részletet. A Szabad Európa Bizottság részlegeinek tevékenysége nem számított „titkosnak”. Semmi rejtegetnivaló nem volt a rádiók munkájában. Ha-

¹ A kérdéssel foglalkozó teljes iratanyag a CIA Hírszerzési Kutató Központjának Történelem Csoportja (History Staff of the Center for the Study of Intelligence of the CIA) által 1994-ben megjelentetett *CIA Cold War Records, The CIA under Harry Truman* 3. kötetében található.

² Nagyon kevés tanulmány jelölt meg mind ez ideig a Szabad Európa Bizottság nemzeti tanácsokat érintő elképzeléseiről. Ezek egyike a Szabad Európa Bizottságnál a témával mintegy 15 éven át foglalkozó John Foster Leich visszaemlékezése: *Great Expectations: the National Councils in Exile 1950–1960. The Polish Review*, 35. kötet, 1990. 3–4. sz. Leich itt a 186–187. oldalakon a Magyar Nemzeti Tanács kapcsán megjegyzi: „Az 1947 novemberében megalakított Magyar Nemzeti Tanácsot mindig is a hatékony és összefogott menekültszervezet példaként emlegettük.”

sonlóan a teljes nyilvánosság előtt folyt az én politikai aktivitásom is, amely kiterjedt a nyugat-európai kormányokra és pártokra, az Európa Tanácsra, a Szabad Szakszervezetek Nemzetközi Konföderációjára, és mivel munkámmal éppen a nemzeti célok elérését és a nemzeti identitás megőrzését próbáltam segíteni, a nemzeti tanácsokra és ezek európai képviselőire is.

A bizottság munkájában az egyetlen titkos részletnek az volt tekinthető, hogy eredetileg a CIA alapította. Persze ez a tény sem maradt sokáig titok. Ahogy azt egy kelet-európai megfigyelő megjegyezte, ez „nyílt titok”-nak számított.

*

1956. október 23. után nem sokkal (emlékeim szerint az október 23-t követő hétvégén, bár a pontos dátumot nem tudtam megállapítani) a Központi Hírszerző Hivatal igazgatója, Allen Dulles, valamint Frank Wisner és Wisner egyik nagy tapasztalatokkal rendelkező kollégája, Alfred Ulmer, Wisner Eastern Shore-i (Maryland) nyaralójába vonultak vissza. Hosszasan vizsgálták, hogy mit is tehetnének a magyarok érdekében. Arra a következtetésre jutottak, hogy az Egyesült Államok sem katonailag, sem egyéb titkos úton nem tehet semmit, amivel Magyarország sorsát pozitívan befolyásolhatná. Jóllehet a beszélgetésről szóló beszámolómban nekem soha nem céloztak rá, mégis azt hiszem, hogy a végkövetkeztetés melletti döntő érvként az hangozhatott el, hogy az Egyesült Államok bárhogy lépne is, azzal atomháborúba sodorhatná Európá szívéét.³

Az Eastern Shore-i megbeszélés után Frank Wisner rögvest Európába repült. Járt Bécsben, a magyar határon, Frankfurtban és Párizsban. Itt egy értekezletet hívott össze az amerikai nagykövetségen. A dátumot ebben az esetben sem tudtam pontosan megállapítani, de az biztos, hogy a megbeszélésre egy olyan napon (vagy órában) került sor, amikor a nagykövetség zárva volt, mert egy külön bejáraton kellett bemennem. Wisner meghívta a tanácskozára William Griffith-t, a SZER politikai tanácsadóját és Michael Josselson-t, a Kulturális Szabadságért Kongresszus elnökét, továbbá jómagamat. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a magyar kérdésben milyen álláspontra kellene az Egyesült Államoknak helyezkednie.

Ne felejtsek el, hogy annak ellenére, hogy csak csütörtökön, azaz november 1-jén került sor Párizsban erre a tanácskozásra, a szovjetek akkor már nyilvánosan bejelentették tárgyalási szándékaikat, sőt a szovjet–magyar egyeztetések látszólag már meg is kezdődtek.

Továbbá, megbeszélésünk néhány nappal az előtt ült össze, hogy Moszkvában Hruscsov az indiai nagykövetség november 3-i fogadásán egy futó megjegyzést ejtett el Bohlen amerikai nagykövet előtt. „Erősek vagyunk és leszámolunk a magyarokkal” – mondta.

Igy november 1-jén – ami Franciaországban ünnepnap – az akkori magyarországi állapotokról szerzett ismereteink fényében megvitatuk a helyzetet. Majd Griffith és én megfogalmaztuk a Wisner által Washingtonba küldendő táviratot. Ez nyíltan fogalmazott: az Egyesült Államoknak minden rendelkezésére álló eszközzel támogatnia kell az 1945-ös magyar koalíciós kormány újjáalakulását. Pontosán megadtuk, hogy ebben a kormányban a kisgazdapárt (az 1945-ös választásokon a szavazatok 57%-t szerezték meg), a parasztpárt, a szociáldemokraták (Szakasits, aki egy rövid ideig köztársasági elnök is volt, öt év börtönbüntetés letöltése után többé már nem játszott szerepet a közéletben; közülük csak Kéthly jöhetett számításba, aki az éppen átalakult Nagy Imre-kormányban államminiszternek jelöltek, s még néhány túlélő), és a kommunisták – pl.

³ Ez a lehetőség nyilvánvalóan súlyosan nyomot a latban Eisenhower állásfoglalásában is, amellett, hogy maga az elnök láthatóan jobban érdeklődött a szuezi válság iránt. Eisenhower elvetette a CIA hírszerzési igazgatóhelyettesének, Robert Amorynak azt a javaslatát, hogy a magyarországi szovjet előrenyomulást Nyugat-Románia és Ruténia egyes hegyi hágóira mért sebészeti atomcsapással állítsák meg. Eisenhower ennek kapcsán azt írta a Szabad Európa Bizottság korábbi elnökének, C. D. Jacksonnak, hogy „tudom, hogy mindannyian lépéseket sürgettek... és biztosítalak arról, hogy a szovjetek lépései engem éppen annyira nyugtalanítanak, mint titeket. De Magyarországon egyáltalán nem segítünk azzal..., ha megsemmisítjük”. Idézi Robert Amory, Jr.: „Hungary '56: A Subjective/Objective Account”, a Literary Society of Washington D. C. ben 1975. március 15-én elhangzott előadásában; továbbá Blanche Weisen-Cook: *The Declassified Eisenhower: A Divided Legacy*. Garden City, New York, Doubleday, 1981. 203. p. Mindkettőt idézi Elizabeth W. Hazard (Frank G. Wisner lánya): *Cold War Crucible: United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943–1953*. New York, Columbia University Press, 1996.

Nagy Imre miniszterelnökként – vennének részt. Időközben Budapesten már be is jelentették egy hasonló összetételű kormány megalakulását. Így mi, nem mást, mint a Nagy Imre által már meg is tett lépések határozott támogatását javasoltuk.

Nem szeretném azt állítani, hogy Frank Wisner Allen Dullesnek sürgönyözött ajánlásait, sürgősségüknél fogva azonnali külpolitikai állásfoglalásként alkalmazták volna, mégha a jelentést széles körben terjesztették is a Fehér Házban, a Külügyminisztériumban és a vezérkarnál. Akik Önök közül ismerik az amerikai kormányzat, vagy bármely más kormány működésének mechanizmusát, bizonyára természetesnek találják, hogy az elnök először kormányával, majd a kongresszusi vezetőkkel történő egyeztetés után tehetett csak külpolitikai nyilatkozatot. Sürgős esetekben azonban – s ez is ilyen volt – természetesen maga is cselekedhetett.

Végezetül szeretném még felhívni a figyelmüket a Szabad Európa Bizottság és az 1956-os magyar forradalom történetének két vitatott pontjára. Mindkét megállapítás a Magyarországgal közvetlenül foglalkozó politikai és rádiós tevékenységeket irányító amerikaiak Washingtonba küldött ajánlásaiból következik. Nagy Imre bírálata, a SZER vagy a Szabad Európa Bizottság nevében bárki részéről történt is, az nem volt összhangban a főigazgatók politikájával.⁴ Azok a felhívások, amelyek Nagy Imre helyett Mindszenty hercegprímás miniszterelnökké való kinevezését sürgették (a bíboros politikai nézeteit jól ismertem, de nem támogattam), szintén nem álltak összhangban a SZER vagy a Szabad Európa Bizottság politikájával.

A kormányzati tapasztalattal rendelkezők tisztában lehetnek a nagyméretű szervezetek irányításának problémáival. Jól tudhatják, hogy egy válság esetén mindig fenáll annak a lehetősége, hogy ellenvélemények, érzelmek vagy zárlatok akadályozzák az utasítások végrehajtását. A SZER-t illetően azonban a képet még azzal is ki kell egészítenünk, hogy az 1956-os magyar forradalmat megelőzően kifogástalanul, s mi több, ügyesen kezelte a lengyel válságot, csakúgy, mint később az 1968-as Prágai Tavasz, az 1970–1971-es baltikumi lengyel lázadások, az 1979-es lengyel felkelés stb. eseményeit.

*

John Leich fentebb már említett visszaemlékezésében a következőket írja a Magyar Nemzeti Tanácsról:

„Nem világos, hogy a Magyar Nemzeti Tanács milyen szerepet játszott a felkelés alatt. Feltéve, ha egyáltalán játszott valamilyen szerepet. Nyilvánvaló, hogy a tanács mint olyan, képtelen volt hatást gyakorolni a magyarországi eseményekre. Erre kísérletet sem tett. Helyette arra szorítkozott, hogy az Egyesült Nemzeteket megpróbálja a szovjet beavatkozás elítélésére rávenni és a szervezet tagállamait pedig megpróbálja a forradalmárok oldalára állítani. A nemzeti tanács legalább két tagja is megfordult Budapesten a szabadság néhány rövid napja alatt. Megkísérelték felvenni a kapcsolatot az otthoni párttagokkal. Emlékezetem szerint a tanács nem tett erőfeszíté-

⁴ Már 1956. október 15-én Spencer Barnes, az Egyesült Államok budapesti ügyvivője 137. számú táviratában arról tájékoztatta az amerikai külügyminisztert, hogy Nagy Imre párttagságát helyreállították. A jelentés így fogalmazott: „A követség szerint a Nagy párttagságának helyreállítását bejelentő sajtóközlemény hangneme, ha szövege kifejezetten nem is, kedvező visszhangot fog kiváltani [...] Nagy miniszterelnöksége alatt nyíltan és határozottan visszautasította az amerikai rádió országát bíráló megjegyzéseit. A követség ezért azt gondolja, hogy mindent meg kell tennünk, hogy elejét vegyünk hasonló esetek előfordulásának.” A SZER és az Amerika Hangja (Voice of America, VOA) szerepének ismerete alapján, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején csak a SZER támadhatta a rendszert. A VOA feladata általában az Egyesült Államok népszerűsítése, és nem külpolitikai hírek szerkesztése volt, kivéve azokat az eseteket, amikor a Külügyminisztérium erre kifejezett utasítást adott. Október 15-én a VOA már lehet, hogy hírt adott a magyarországi változásokról, de még nem kommentálta azokat. Barnes október 23-án kelt 154. számú táviratában beszámolt Nagy Imre a Parlament előtti tömeghez intézett beszédéről. Jelentése végén megjegyezte: „A követség nyomatékosan kéri, hogy a média tartózkodjék a Nagy Imrét érintő kijelentésektől az elkövetkezendőkben.” Annak ellenére, hogy a követség Nagy Imrere vonatkozó ajánlása nyíltan nem említette a SZER-t, a „média” szó a követség táviratában arra utal, hogy többek között diszkréten a SZER-kommentárjait tartották időszerrültennek. Az amerikai külügyminisztérium és az Egyesült Államok Hírügynöksége nem utasíthatta a magán-sajtót, mégis megvoltak a csatornái arra, hogy ajánlásaikat eljuttassák a SZER-hez. Vö. National Security Archive: 514. és 62391. számú dokumentumok.

seket a lázadás gerjesztésére és nem hitegette a forradalom győzelmével a honfitársakat. A tanács fáradhatatlanul dolgozott azon, hogy az ENSZ is foglalkozzon a kérdéssel. Tevékenységét végül is sikeresnek mondhatjuk, ha eltekintünk attól a tényről, hogy a Szovjetunió az ENSZ felszólítása ellenére sem vonta ki csapatait Magyarországról, amelyeket ekkor már a felkelés leverésére vetettek be. Mi is osztoztunk a tanács tagjainak mélységes kiábrándultságában.”

Két kérdés is felmerül Leich beszámolójával kapcsolatban. Az első, hogy az események után mintegy 34 évvel készült beszámolóban én először olvastam, hogy „két tanács tag is megfordult Budapesten a szabadság néhány rövid napja alatt”. Később tudtam meg, hogy Hajdú-Németh Lajos és Czupy Bálint, a kisgazdapárt hajdani országgyűlési képviselői és a Magyar Tanács tagjai (a Végrehajtó Bizottságnak nem voltak tagjai), Sopronhoz közel gyalogosan lépték át a határt, majd a második szovjet beavatkozás után gyorsan elhagyták az országot.

Másodsorban pedig az ENSZ fellépése megítélésem szerint túl sokat késett és tartalmilag sem a legmegfelelőbb volt, a tanács és mások erőfeszítései ellenére sem. Én például hosszú órákat töltöttem a telefon mellett. Beszéltem Párizstól New Yorkig számos emberrel, hogy amerikai támogatást szerezzenek az ENSZ intézkedéseihez. Meggyőződéseim, hogy az Egyesült Államok számos okra visszavezethető érdektelensége is szerepet játszott az ENSZ-határozatok eredménytelenségében.

A szuezi válság csak egy volt a számos ok közül. Az angolok és a franciák már a hadjárat megindítása előtt is nehézségeket támasztottak a magyar kérdés Biztonsági Tanács-beli gyors megtárgyalása elé. „Úgy látszik, hogy a britek a [magyar] ügyet a közgyűlésben szeretnék megtárgyalni két vagy három hét múlva” – közölte telefonon Dulles külügyminiszter Eisenhower elnökkel október 26-án. Még ugyanaznap a párizsi amerikai nagykövet, Dillon arról számolt be, hogy „az Európai Osztály igazgatója, Jean Laloy előtt [akit akkoriban néhányan csak mint a Quai d’Orsay Bohlenjét emlegette], ma felvetettük annak a lehetőségét, hogy egy határozati javaslatot kellene beterjeszteni a Biztonsági Tanácsba Magyarországot illetően. Laloy azt válaszolta, hogy a francia külügyminisztérium elméletileg nem zárkózik el, de jobbnak látnák, ha Nagy-Britannia kezdeményezné, amerikai és francia támogatás mellett, a kérdés napirendre tűzését. Laloy rámutatott arra is, hogy a végső francia állásfoglalást negatívan befolyásolhatja az a tény, hogy a magyar felkelők a jelentések szerint, már kérték is Nagy-Britanniát a magyar ügy felkarolására az ENSZ-ben, majd hozzátette, hogy holnapig nem várható határozott francia állásfoglalás. [...] Pineau-tól [a francia külügyminiszter-től] is megkérdezték, hogy Franciaország miként fog reagálni arra, hogy a magyarok a Nyugat segítségét kérték ahhoz, hogy az ENSZ foglalkozzon a magyar belügyekben történt szovjet beavatkozással. [...] Pineau szerint a magyar kormánynak kellene ezt kérelmeznie, mivel kizárólag kormányok folyamodhatnak a Biztonsági Tanácshoz.”⁵

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a válság mélypontján John Foster Dulles külügyminiszter kórházba szállították. Így az ügyek intézése, legalábbis a Külügyminisztériumban, a külügyminiszter-helyettesre (Hoover, volt amerikai elnök legidősebb fiára) maradt, aki a diplomáciában igencsak tájékozatlannak mutatkozott. Mellette az amerikai ENSZ-képviselő, Henry Cabot Lodge pedig, kétségkívül személyes indíttatásból, a szuezi válság kitörése után már nem látszott érdeklődni a magyar események iránt.

Néhány évvel később Allen Dullesszal beszéltem, azaz pontosabban csak megpróbáltam beszélni ezekről az ügyekről. Azzal kezdtem, hogy véleményem szerint 1956 októberének és novemberének kritikus napjaiban ő volt az egyetlen szilárd támogatója a magyarországi ENSZ-akciónak a kormányban. Dulles, ha úgy akarta, mesterien ki tudott térni a válaszadás elől. Ezúttal

⁵ NSA 64559 számú irat: Memorandum of Conversation, Secretary of State Dulles, Telephone Call From the President, 1956. október 26.; valamint NSA 62406 számú irat: Priority Telegram 1997, 26 October, from Ambassador Dillon at Paris to the Secretary of State. A Dulles–Eisenhower beszélgetés czenkívül még egy jövőbeli diplomáciai lépést is megelőlegezett. Az elnök megemlítette Dullesnek (feltehetőleg korábban Harold Stassen javasolta az elnöknek), hogy egy hivatalos beszéd szövegébe foglalva biztosítani kénc az oroszokat és „szomszédjaikat” arról, hogy az Egyesült Államok nem szándékozik az utóbbiakat bevonni a NATO-ba. Dullesnek annyira megtetszett az ötlet, hogy valamivel több mint egy óra múlva visszahívta az elnököt, hogy folytassák a beszélgetést a kérdésről.

is felvetett és azt válaszolta, hogy ez igazán hízelgő megfogalmazása annak, amit csak remélt, hogy egyszer majd igaz lehet. De nem közölte velem, hogy az igazság mi is volt.

Meg kell említenem azt is, hogy a forradalom alatt a Nagy Imre-kormány és az Egyesült Államok közötti problémák egyik forrása az volt, hogy Budapesten éppen nem állt senki sem az amerikai képviselő élén – egy követ és nem nagykövet személyében. Edward T. Wailes, egy hivatásos diplomatát neveztek ki követnek október második felében, de állomáshelyére ahhoz már túl későn érkezett, hogy megbízólevelét is átadhassa volna.⁶ Tom Wailes később elmondta nekem, hogy mennyire tehetetlennek érezte magát az adott helyzetben. Elmesélte, hogy 1956 nyarán korábbi állomáshelyén, Dél-Afrikában felhívta őt Loy Henderson, a Külügyminisztérium egyik magas rangú és nagy tiszteletben álló diplomatája. Henderson tájékoztatta arról, hogy Magyarországon jelentős események vannak kialakulóban, s ezért Wailesre rövid időn belül ott lenne nagy szükség. Így Wailes azonnal távozott Dél-Afrikából. Washingtonban egy válogató bizottságba osztották be. (Az amerikai diplomáciai szolgálatban mindig egy testület bírálja el a kinevezéseket. A megbízások odaitélése hosszadalmas és időigényes.) Az első bizottság után aztán egy második következett. Október 23-án még mindig ebben a bizottságban volt, amit se-hogy sem értett.

1965-ben meglátogattam Jacob Beamet a State Departmentben. 1956 októberében a kelet-európai ügyekért felelős külügyi referantúrát vezette. (Később Prágában és Moszkvában volt nagykövet, majd visszavonulása után a SZER kuratóriumának elnökévé választották 1971-ben.) Beamnél rákérdeztem a Külügyminisztérium Wailesszel szembeni következtetlenségének okára. Meglepető-dönt „naivitásomon”. „Az Elnök egyik barátja szemelte ki magának Dél-Afrikát” – mondta.

Nagy Ferenc az 1956-os magyar forradalom első napjaiban éppen Párizsban járt egy előadókörúton. Miután a szovjetek bejelentették, hogy tárgyalások útján szeretnék rendezni a csapatkivonásokat és Nagy is bejelentette kormányának átalakítását, Nagy Ferenc felhívott telefonon. Ostromolták az újságírók, de ennek ellenére sikerült nyugodtan beszélgetnünk a szállodában, ahol megszállt. Közölte, hogy azonnal Bécsbe szándékozik utazni. Budapestet nem említette (már máshol megjegyeztem, hogy megnyilatkozásaiban általában csak a kívánatos minimumra szorított⁷). Személy szerint egyetértettem tervével. Más forrásból értesültem arról is, hogy a bécsi CIA-iroda és valószínűleg a washingtoni központ is hallott már, nem tőlem, tervezett bécsi utazásáról.

Pár nap múlva magam is Bécsbe készülődtem a fentiekben említett, Frank Wisnerrel és másokkal folytatott tanácskozás után. Ekkor ismét jelentkezett, ezúttal már Bécsből, és közölte, hogy visszatér Párizsba. Megbeszéltünk egy találkozót a zürichi repülőtéren, ahol mindketten megálltunk, ő Bécsből érkezve, én Bécsbe menet.

Zürichben Nagy Ferencel egy barátja társaságában találkoztam. Útitársát ugyan bemutatta nekem, de sajnos a nevére már nem emlékszem. (Ez egyike az élő archívumok hibáinak.) Csak annyi ideje maradt, hogy beszámoljon arról, hogy Bécsből sikerült telefonon kapcsolatba lépnie az Országházzal. Némi zűrzavar után Tildyvel is beszélt. Tildy, Nagy Ferenc szerint, arra a kérdésére hogy ő és a többiek miben segíthetnek, csak annyit válaszolt: „Beszéljete az érdekünkben Nyugaton.”

A bécsi kiruccanás egy másik verzióját is hallottam már. Eszerint a bécsi amerikai nagykövet, Llewellyn Thompson megtiltotta Nagy Ferencnek, hogy Budapestre utazzon és megparancsolta, hogy azonnal hagyja el Bécset. 1942–1943-ban Moszkvában dolgoztam Tommy Thompson mellett. Nagyon megfontolt és óvatos politikusnak ismertem meg. (A forradalom után egy évvel Bécsben egy alkalommal Ausztria Európa Tanács-beli tagságáról vitatkoztunk. Tommy határozottan ellene volt. Részben azért, mert az Európa Tanács felállította a Képviselő-nélküli Nemzetek Bizottságát. Ez Wistrand svéd parlamenti képviselő elnöklétével 1957-től kezdve évente

⁶ A budapesti amerikai követség és a State Department közötti október 25-i üzenetváltásból tudhatjuk, hogy miközben a követség tagjai az épületet éré lövések miatt a padlón fekvé gépelték az üzenetet, a Külügyminisztériumból azzal bátorították a budapesten levőket, hogy „Wailes [aznap] már megkérte a magyar vizumot”.

⁷ James McCargar: Nagy Ferenc. Kisgazda vagy államférfi? In *Nagy Ferenc miniszterelnök*. Szerk. Csicsery-Rónay István. Budapest, Occidental Press, 1995. 138. p. a magyar, és 148. p. az angol változatban.

kétszer fogadta a Szabad Európa támogatta nemzeti tanácsok képviselőit. Korábban Thompson öt éven keresztül tárgyalt az osztrák államszerződésről, és legalább annyira félt Ausztria semleges-ségétől, mint az oroszok.) Nem vonom kétségbe, hogy ez a változat is megfelelhett volna a valóságnak. Szinte bizonyos, hogy a bécsi CIA-iroda tájékoztatta Thompsonot Nagy Ferenc Bécsbe érkezéséről. Nagy Ferenc mégsem utalt sem akkor, sem a későbbi évek során Thompsonnal történt találkozására. A történet ellen szól továbbá Thompson hatáskörét messze túllépő magatartása is.⁸

Nagy Ferenc egykor alaposan tanulmányozta II. Rákóczi Ferenc törökországi száműzetésben írt memoárjait. A saját 1947 utáni helyzetére is példaértékűnek találta azokat. Amerikai politikusok tisztelték és kérték ki sok esetben a véleményét. Emlékszem, hogy milyen örömmel emlegette az 1970-es évek végén Carter elnöknek adott tanácsát: „Amikor ti és az oroszok civakodtok – mondta az elnöknek –, a magyar nép issza meg annak a levét.”

Nagy Imrével ugyan találkoztam 1945-ben és 1946-ban, de nem mondhatnám, hogy jól ismertem. Az általam kissé közelebről ismert Gerőnél és Rákosinál kétségtelenül emberibbnek találtam. Azok után, hogy csillaga 1953-ban emelkedni kezdett, Szegedy-Maszácz Aladár – aki Nagy Ferenc miniszterelnöksége idején a washingtoni magyar követséget vezette, majd az ötvenes években az Amerika Hangjánál dolgozott –, érthetővé tette számomra, hogy Nagy Imre, politikai programján túl is, miért élvezte akkora népszerűséget a magyarok körében. „Nagy Imre – magyarázta Aladár Nagy kinézetére és viselkedésére utalva – minden magyar nagyapja.” Arról is tudni, hogy széles körben „Imre bácsiként” emlegették, de Aladár szerint inkább úgy nézett ki, mint egy tipikus nagyapa, nem mint egy bácsi.

Nagy Imre származásának van egy különös részlete. A történet egy tipikus 19. századi, monarchiabeli legenda. Talán kissé hasonló ahhoz a legendához, amely szerint Csehszlovákia alapítójának, Thomas Masaryknak az apja valójában egy kocsis volt. Egy magyar kocsis, aki a határ szlovák – akkor magyar – oldalán dolgozott közel ahhoz a morva – akkor osztrák – területen fekvő birtokhoz, ahol Masaryk anyja dolgozott.

1944 októberében egy magyar társaság indult, állítólag vadászatra, Kelet-Szlovákiába. Itt orosz tisztet vártak rájuk, hogy elkísérjék a küldöttséget Moszkvába. A terv sajnos megbukott, mivel – mint azt ma már tudjuk – a Budapestre irányuló magyar csapatösszevonást feltartóztatták. A hatalmat Magyarországon a németek és Szálasi vették át. Ennek ellenére a magyar fegyverszünetet Moszkvában aláírták. Az aláírók egyike, a vadászkompanya egyik tagja, Teleki Géza⁹ volt. Teleki Géza annak a magyar miniszterelnöknek volt az egyetlen fia, aki tiltakozásul a Magyarországon át Jugoszlávia megtámadására vonuló német csapatok ellen öngyilkosságot követett el.¹⁰

⁸ Ez nem jelenti azt, hogy ha engem megkérdeztek volna, én ne elleneztem volna Nagy Ferenc budapesti utazását. Véleményem szerint egy ilyen út nagy veszélynek tette volna ki őt, és minden bizonnyal csak hátráltatta volna Nagy Imrét és társait a rend helyreállításában.

⁹ Géza a vadászat előtt gondoskodott arról, hogy a kor diplomáciai szokásainak megfelelően a csikos nadrág és zakatkabát is a bőröndbe kerüljön. Így aztán, amikor a magyar küldöttség megjelent a Kremlben, Teleki a diplomata uniformist viselte. A delegáció más tagjai zakóban és nyakkendő nélkül jelentek meg, mivel úgy gondolták, hogy ez illik egy „munkásállam” fővárosában. A fegyverszüneti okmányok aláírása után Molotov félrevonta Telekit. „A maga módján megtisztelt minket, Uram, amiért szeretnék Önnek köszönetet mondani. Nem fogunk erről megelégedezni” – szólt Molotov. Teleki Gézát nemcsak oktatásügyi miniszternek nevezték ki az ideiglenes kormányban, de amikor eljött annak az ideje, hogy ő és családja elhagyja Magyarországot, az oroszok nem emeltek semmi kifogást ellene (nagyon értékes könyvtárát azonban csak nagy nehezen sikerült kijuttatnunk az országból).

¹⁰ Miután 1947 decemberében elhagytam az országot, először 1991-ben tértem vissza. Egy ismerősöm elvitt bennünket megnézni a Szent Jobbot, ahol megrázó élményben volt részem. Miután kiléptünk a kápolnából a kísérem belém karolt és egy padhoz vezetett, amin gróf Teleki Pál neve és egy dátum volt olvasható. „A miniszterelnök – mesélte –, itt töltötte élete utolsó napját.” Nagyon meghatódtam. „Mielőtt öngyilkosságot követett el” – tettem hozzá halkán. „Ó, dehogya. A németek gyilkolták meg.” Amikor elmeséltem ezt a család néhány tagjának, csak a vállukat rándították. Szerintük a kommunisták terjesztették el ezt a legendát, hogy megfosszák a miniszterelnök tettét nemcsak vonásától, és hogy az emberek németellenességét életben tartásuk. Történetem vége szomorú. A Washingtonban letelepedett Teleki Géza, már öreg, feleségével együtt megbetegedett. Az ágyat sem tudták már elhagyni. Géza lefőtte a feleségét, majd magával is végzett – ugyanazzal a pisztollyal, amivel apja vetett véget életének.

A fegyverszüneti delegáció tagjai 1945-ben visszatértek Magyarországra, Debrecenbe. Egy vonaton tértek haza az egykoron a Szovjetunióba menekült magyar kommunistákkal (legalább is azokkal, akik Kun Bélával ellentétben még életben maradtak közülük). Az út hosszú volt. Teleki napokon keresztül egy fülkében utazott Nagy Imrével. Jól kijöttek egymással. Egy nap, amikor Teleki kedvezőnek találta a pillanatot megkockáztatta a kérdést: „Tudod, hogy ki volt az apád?” Géza, aki tisztában volt azzal, hogy ki is volt Nagy apja, azt mesélte, hogy Nagy rámeredt, majd anélkül, hogy neheztelt vagy válaszolt volna, csak csendesen bólintott egyet.

Teleki Géza szerint ez egy szokványos történetnek számított. Egy nagyon szerény körülmények között élő kisvárosi lány teherbe esik. A feltételezett apa egy jó nevű család leszármazottja. Üzletet kötnek. A gyermek megszületik. A család és a gyermek útjai elválnak, mindegyik megy a saját útján. A gyermek azon túl, hogy miniszterelnök lett, nemzeti hőssé is vált, az igazi magyar ember megtestesítőjévé. A legenda szerint a szóban forgó család a Somssich grófok.

A forradalom és az azt követő magyar menekültáradat sokunk számára világossá tette, hogy a történetek következményeit a Magyar Nemzeti Tanács összetételét illetően is le kell vonni. Nem mindenhol értettek velünk egyet.

1957 elején, Bernard Yarrow-val¹¹, aki a főnököm volt a Szabad Európánál, együtt látogattuk meg a Szabad Európa Bizottság kuratóriumának New Yorkban székelő elnökét. John Hughes, aki a textiliparban gazdagodott meg, korábban az Egyesült Államok NATO-nagykövete volt. A megbeszélés során világossá vált, hogy a változtatások nem érdeklik. Azokkal kell továbbra is együttműködnünk, jelentette ki, akikkel a korábbiakban már sikerült harmonikus kapcsolatot kialakítanunk. Közöltem vele, hogy teljes mértékben megértem az indokait, de én más miatt aggódom. Kényelmetlen lenne, ha a közvélemény elítélné, bármennyire jelentéktelen módon is, a Szabad Európa Bizottságot, mert annak nem sikerült a változó viszonyokhoz alkalmazkodni. Egy gyors fordulat következett. „Nos – szólalt meg Hughes –, tényleg meg kéne gondolnunk, hogy nem kellene-e a közelmúlt eseményeinek fényében új vér bevonásával felfrissíteni munkánkat.”

Nem ez volt az egyetlen akadály, amit le kellett küzdenünk. C. D. Jacksonnal együtt meghívtak egy New York-i tanácskozásra. Jackson nemcsak a Szabad Európa Bizottság egykori elnöke volt, és nemcsak Henry Luce sajtóbirodalmának, a *Time-Life*-nek egyik vezetője, valamint a Magyar Nemzeti Tanács elnökének, Varga Bélának (akit a magyar országgyűlés hivatalosan megválasztott elnökének tekintettek) közeli szövetségese, hanem Eisenhower munkatársa és tanácsadója is volt. Nincs okom azt hinni, hogy Varga mindenképpen ellenezte volna a Magyar Nemzeti Tanács kibővítését, de jó politikusként ránk hagyta a csata megvívását. És mi szabályos harcot vívtunk Jacksonnal.

Vitánk hosszúra nyúlt és felforrósodott. Azon a részleten akadunk fel, hogy vajon meghívjuk-e a szociáldemokratákat (elsősorban Kéthlyt) a csoportba. A végén Jackson öklével az asztalra csapott. „Te nem érted – ordította –, a szocializmus egy ocsmány szó ebben az országban!”¹² Azt válaszoltam, hogy ebben nem kételkedem, de Magyarországról beszélünk, nem az Egyesült Államokról. Ez végül is hatott rá. A tanács kibővítését már nem ellenezték. Felhatalmazást kaptam

¹¹ Yarrow, orosz származású New York-i jogász, a Szabad Európa Bizottság menekültügyi kapcsolatokkal megbízott elnökhelyettese volt. Közeli baráti és hivatalos kapcsolatban állt a Dulles fivérékkel. Egy október 22-i telefonbeszélgetésről készült jegyzőkönyv (a külügyminiszter Yarrow előző napi hívását viszonozta) igazolja bejáratoságát a State Departmentben. Magyarországról az aznapi beszélgetés során nem esett szó. A bandungi konferenciát és a lengyel eseményeket érintették. Yarrow mindkét kérdésben határozott tanácsokat adott („Nem szabad az új embert [Gomulkát] támadni, hanem az eredményeket kell kihangsúlyozni.”) A külügyminiszter figyelemmel hallgatta, és úgy tűnt, hálás a tanácsokért. Vö. NSA 65904 számú irat.

¹² Egy barátom, aki Henry Luce iratait tanulmányozta, mesélte nekem, hogy Jacksontól számos olyan feljegyzés maradt hátra, amiben Luce jól ismert nézést támogatta. Luce többek között a szocializmusról is mereven elítélő véleménnyel volt. Továbbá Jackson közel állt Eisenhowerhez is. Megbízható forrásból azt hallottam, hogy 1953-ban a keletnémet felkelés utáni fehér házi vacsorán, John McCloy, a volt németországi főmegbízott, azt mondta az elnöknek, hogy a keletnémet események „felmentést jelentenek az Egyesült Államok német politikájáért”. Eisenhower erre gyanakodva azt válaszolt: „Drew Middleton [amerikai újságíró] azt mondja, hogy csak egy maréknyi szocialista van ott.”

arra, hogy egy új magyar szervezet létrehozásának céljából több magyar politikusnak meghívót küldhessek. Az értekezletre 1957 nyarán Bécsben került sor, a Bristol Hotelban.

Varga Béla, Nagy Ferenc, Kóvágó József, Király Béla, Kéthly Anna, Szélig Imre és Auer Pál voltak jelen a megbeszélésen. Varga elnökölt. Még a találkozó legelején felhívtam a jelenlevők figyelmét arra, hogyha bárki mást is szeretnének még maguk közt látni, azt, nem számít, hol van (a szovjet tömböt kivéve), odahozatom.¹³ Egyebekben az ügyet teljes mértékben rájuk bíztam. Visszavonultam egy olyan helyiségbe, ahova az értekezlet zaja már nem szűrődött át. Sokat tudtam olvasni a várakozás óráiban.

A végén felborult az egység, mivel Kéthly megtagadta, hogy a többiekkel együtt bárminemű szervezethez is csatlakozzon. Ezt, ha nem is közvetlenül, Szélig sugallta neki. Szélig, aki Londonban lakott, brit befolyás alatt állt. A britek a felszínen együttműködtek velünk, alapjában véve azonban elleneztek a Szabad Európa Rádió számottevő politikai befolyását Nyugaton és a Keletre sugárzandó rádióadásokban. Szélig közeli kapcsolatban állt a brit szakszervezettel is, ami a Labour Party befolyása alatt állt. Szélig maga olyan doktriner szocialista volt, amelyet ma már nemigen találni Európában. Amerika-ellenes volt, mert az amerikaiakat kapitalistának tartotta, lojális maradt „a munkásosztály egységéhez”, nem számít, hogy arról már mi minden bebizonyosodott (Szakasits és a Magyar Szocialista Párt Peyer Károly¹⁴ vezette szociáldemokrata frakciójának sorsa jó példa erre).

A bécsi találkozót újabbak követték Párizsban. Ezek eredményeképpen a tanács nevét Magyar Bizottságra (Hungarian Committee) változtatták. A forradalom után külföldre menekültek közül Király Bélát és Kóvágó Józsefet, Jónás Pált – akit a forradalom utolsó napjaiban a Petőfi Kör elnökévé választottak – és Kiss Sándort – a forradalom alatt a kisgazdapárt főtitkárát – választották tagjai közé.

(Ford.: Somlai Katalin)

¹³ Felesleges mondanom, hogy rengeteg újságíró és más érdeklődő felfigyelt a gyűlésc. Az utóbbiak között Szabó Miklós, a Kádár-kormány egy ügynöke is. Később visszatért Magyarországra és nyugati tevékenységéről könyvet jelentetett meg.

¹⁴ Peyer Károly a Magyar Nemzeti Tanács tagja volt korábban, de a forradalom napjaiban elhunyt New Yorkban. Dombai János vette át akkor a helyét, egy hajdani szociáldemokrata parlamenti képviselő, de csak a tanács elkövetkezendő átszervezéséig.